

Berlińskie osiedla Onkel-Toms-Hütte i Am Fischtal jako odzwierciedlenie w budownictwie mieszkaniowym relacji między nurtem awangardowym a nurtem kontynuacji w architekturze Niemiec lat dwudziestych XX wieku

Hubert Trammer

*Politechnika Lubelska, Wydział Budownictwa i Architektury, Katedra Architektury Urbanistyki
i Planowania Przestrzennego, e-mail: huberttrammer@wp.pl, h.trammer@pollub.pl*

Streszczenie: Powstałe w latach dwudziestych XX wieku tuż obok siebie berlińskie osiedla Onkel-Toms-Hütte i Am Fischtal razem stanowią przykłady współistnienia awangardowego i kontynuacyjnego nurtu w architekturze. Ukształtowanie osiedli, oraz architektury wzniesionych w nich budynków jest obrazem zarówno odmienności w poglądach między autorami obu osiedli, która dotyczyła głównie stosowania płaskich, bądź spadzistych dachów, jak i wzajemnego przenikania się wpływów. Oba osiedla pod wieloma względami mogą stanowić wzór do naśladowania. Szczególnie interesująco przedstawia się kwestia wpisania zieleni w przestrzeń osiedli, a także relacji pomiędzy przestrzenią publiczną i prywatną. Osiedle Onkel-Toms-Hütte stanowi interesujący przykład umiejscowienia w przestrzeni osiedla usług.

Słowa kluczowe: mieszkalnictwo, osiedla, mieszkania, zielen w osiedlu, usługi w osiedlu, nurty w architekturze.

1. Osiedle Onkel-Toms- Hütte

Nazwa Onkel-Toms-Hütte (Chata Wujka Toma) bezpośrednio pochodzi od znajdującego się w pobliżu, popularnego wśród odbywających podmiejskie wycieczki, lokalu gastronomicznego (Zöller-Stock [1]). Osiedle jest też często zwane Waldsiedlung Onkel-Toms-Hütte, czyli Leśne osiedle Onkel-Toms-Hütte. Określenie to wynika z tego, iż zostało ono zbudowane w lesie. Zachował się on do dziś. Pośród jego drzew przeważają sosny i brzozy.

Osiedle zostało wybudowane w latach 1926-1932 na podstawie koncepcji urbanistycznej powstałej pod kierunkiem Brunona Tauta. Kierowany przez niego zespół zaprojektował też wszystkie domy wielorodzinne w osiedlu.

Centrum osiedla stanowi stacja, położona na biegnącej przez jego środek w wykopie linii, metra. W pobliżu stacji zgrupowano domy wielorodzinne, zaś dalej domy jednorodzinne. Dzięki temu łączna długość dróg przemierzanych ze stacji metra do domu przez wszystkich mieszkańców osiedla jest krótsza niż byłaby przy innym rozmieszczeniu zabudowy. Ponadto osiedle ma układ będący miniaturą miasta z wielorodzinnymi domami w centrum i indywidualnymi na obrzeżach. Układ osiedla został oparty na siatce ulic. Niemal wszystkie z nich bieżą po

łagodnych łukach. Proste są jedynie mierzące około stu metrów długości uliczki w zabudowie jednorodzinnej w północnej części osiedla. W zdecydowanej większości budynki stoją wzdłuż ulic. Jednak w wielu miejscach linia pierzei ulic nie jest równoległa do jezdni i jest poszarpana.

Rys. 1. Plan osiedla Onkel-Toms-Hütte. Mniej więcej po środku widoczna stacja metra wraz z otaczającym ją zespołem usługowym. Widoczny brak biegnących po linii prostej dłuższych odcinków ulic. Plan oprócz samego osiedla obejmuje też sąsiadującą z nim zabudowę. W tym osiedle Am Fischtal zajmujące pas biegnący wzdłuż południowo-wschodniej granicy obszaru objętego planem. Źródło: Wörner i inni [2].

Fig. 1. Map of the Onkel-Toms-Hütte settlement. Approximately in the middle one can trace subway station surrounded by the shopping center. One can trace that the straight sections of the streets are very short. The plan shows the settlement with the neighboring development including the Am Fischtal settlement which occupies the belt of the area along the south-east boarder of the area. Source: Wörner and others [2].

W oparciu o stanowiącą centrum osiedla stację metra powstał zespół handlowo-usługowy. Łączący obie funkcje obiekt wybudowano w 1929. Jego architektem był, autor licznych berlińskich stacji metra, Alfred Grenander. W 1930 zespół został rozbudowany pod kierunkiem Otto Rudolfa Salvisberga (Wörner i inni [2]). Zarówno stacja, jak i dwa ciągi sklepów zostały ukryte wewnątrz zamkniętego kwartału. Na końcach peronu a zarazem końcach dwóch równoległych do niego handlowych pasaży znajdują się, wpisane w pierzeje ulic, zespoły wejściowe, z wkomponowanymi w nie sklepami dostępnymi z poziomu ulicy. Wejście wschodnie ma monumentalny kształt, zaś wejście zachodnie zostało ukształtowane dość skromnie. Większą część obwodu kwartału tworzą długie wielorodzinne budynki mieszkalne. Charakterystyczny ich element stanowią, umożliwiające wjazd na dziedzińce zaopatrującym sklepy pojazdom, duże bramy. Zespół handlowy wraz ze stacją tworzy jeden budynek. Jego architektura jest wyraźnie ukierunkowana na oglądanie jej z wnętrza. Ciągi sklepów znajdują się na tym samym, obniżonym w stosunku do otoczenia, poziomie co wyspowa peron¹. Bardzo dobra widoczność pomiędzy nimi jest zapewniona przez, wypełnione kratami o dużych oczkach, otwarcia. Nad peronem umieszczono duże świetliki rozświetlające całą przestrzeń stacji i pasaży. Lokale handlowe i usługowe mają ponadto zapewnione przez ciągi okien górno-boczne oświetlenie. Od strony dziedzińców architektura budynku mieszczącego

¹ Z poziomem ulic pasaże łączą pochylnie, natomiast na peron wiodą schody. Przejście z peronu do pasaży wymaga wyjścia na poziom ulic otaczających zespół.

stację jest wynikowa i ukształtowana bez specjalnej dbałości o formę. A trzeba podkreślić, iż owe dziedzińce nie są wyłącznie przestrzenią zapleczową. Powyżej obniżonego poziomu dojazdu dla dostaw znajdują się towarzyszące domom mieszkalnym tereny zielone. Z nich, a także z okien domów otwiera się widok na owe ukształtowane bez większej dbałości elewacje ciągu handlowego.

Rys. 2. Zachodnie wejście do stacji metra i równoległych do niej pasaży handlowych. Zdjęcie: Hubert Trammer – 21 X 2006.

Fig. 2. Western entrance to the subway station and shopping passages which are parallel to the station. Photo: Hubert Trammer – Oct 21, 2006.

Rys. 3. Monumentalnie ukształtowane wschodnie wejście do stacji metra i równoległych do niej pasaży handlowych. Zdjęcie: Hubert Trammer – 21 X 2006.

Fig. 3. Monumental eastern entrance to the subway station and shopping passages which are parallel to the station. Photo: Hubert Trammer – Oct 21, 2006.

Rys. 4 Zabudowa mieszkaniowa wypełniająca północno-wschodni narożnik kwartału w którym znajduje się stacja metra wraz z towarzyszącym jej zespołem handlowo-usługowym. Widoczny charakterystyczny dla zamkniętych kwartałów na terenie osiedla wklęsły narożnik. Zdjęcie: Hubert Trammer – 21 X 2006.

Fig. 4. North-east corner of the residential development which is part of the block inside which the subway station and the shopping center connected with it is located. One can trace the concave corner which is a typical solution for the closed blocks in the settlement. Photo: Hubert Trammer – Oct 21, 2006.

Rys. 5. Brama umożliwiająca pojazdom zaopatrzenia północnego pasażu handlowego wyjazd z kwartału. Zdjęcie: Hubert Trammer – 21 X 2006.

Fig. 5. The gate which allows the cars which deliver goods the northern shopping passage to leave the block. Photo: Hubert Trammer – Oct 21, 2006.

Rys. 6. Widok z peronu stacji metra, w tle pasaż handlowy, nad peronem świetlik. Zdjęcie: Hubert Trammer – 21 X 2006.

Fig. 6. View from the platform at the subway station. In the foreground the shopping passage. Over the platform the skylight. Photo: Hubert Trammer – Oct 21, 2006.

Rys. 7. Pochylnia łącząca zachodnie wejście do zespołu z południowym pasażem handlowym. Zdjęcie: Hubert Trammer – 21 X 2006.

Fig. 7. Ramp which connects the entrance to the assembly with the southern shopping passage. Photo: Hubert Trammer – Oct 21, 2006.

Rys. 8. Południowy pasaż handlowy, po lewej stronie za siatką widoczny tor i fragment peronu metra. Zdjęcie: Hubert Trammer – 21 X 2006.

Fig. 8. Southern shopping passage. On the left hand side behind the fence one can trace the track and the part of the platform of the subway. Photo: Hubert Trammer – Oct 21, 2006.

Rys. 9, 10. Zaplecza pasaży handlowych towarzyszących stacji metra Onkel-Toms-Hütte. Widoczne tylne elewacje pasaży handlowych. Powyżej murów oporowych położone na poziomym terenie przestrzenie zielone przy budynkach mieszkalnych zamykających kwartał od strony północnej i południowej. Zdjęcia: Hubert Trammer – 21 X 2006.

Fig. 9,10. The backs of the shopping passages by the Onkel-Toms-Hütte subway station. The photos show the back elevations of the shopping passages. Over the retaining walls the green space on the ground level by the residential buildings which close the block from its north and south sides. Photos: Hubert Trammer – Oct 21, 2006.

Nie tylko, stanowiąca wraz z towarzyszącymi jej sklepami centrum osiedla, stacja metra została ukryta wewnątrz kwartału. Cały, biegnący przez osiedle w wykopie, odcinek linii metra jest nieobecny w jego przestrzeni ogólnodostępnej. Na wschód od stacji linia metra przecina na pół ponad pięćsetmetrowej długości i kilkudziesięciometrowej szerokości niemal całkowicie zamknięty kwartał. Na zachód od stacji po południowej stronie wykopu przylegają do niego tylne granice ogrodów należących do domów jednorodzinnych. Po północnej stronie z wykopem sąsiaduje zielony dziedziniec należący do stu pięćdziesięciometrowej długości budynku, który tworzy odcinek pierzei najszerszej z ulic osiedla – biegnącej równoległe do linii metra – dwujezdniowej Argentinische Alle, która przenosi przebiegający przez osiedle ruch tranzytowy. Po stronie południowej na całej długości biegnącego przez osiedle odcinka Argentinische Alle posiada zwarte pierzeje zabudowy ciągnące się nieprzerwanie od skrzyżowania do skrzyżowania po łuku równoległym do przebiegu ulicy. Jedynie w bezpośrednim sąsiedztwie poszczególnych skrzyżowań linia zabudowy uskokowo się wycofuje. Przy czym w pięciu na sześć przypadków wycofane fragmenty pierzei stanowią ściany szczytowe budynków stojących przy prostokątnych ulicach. Po północnej stronie Argentinische Alle na ponad dwóch trzecich jej odcinka przebiegającego przez osiedle budynki są ustawione do niej prostopadle. Otwiera to wglądy w przestrzeń osiedla. Zachodni fragment odcinka Argentinische Alle, gdzie posiada ona zwartą pierzeję także po stronie północnej powstał najpóźniej. Można przypuszczać, iż pierwotnie zakładano, iż należy unikać zabudowy o nasłonecznionej jedynie, otwartej na ruchliwą ulicę, fasadzie południowej, lecz później uznano, iż ważniejsze jest lepsze odizolowanie osiedla od owej ulicy.

Rys. 11. Osiedle Okel-Toms-Hütte w widoku od wschodu z lotu ptaka. Wyraźnie widoczna biegnąca po łuku Argentinische Alle. Na lewo od niej, na pierwszym planie, ponad półkilometrowej długości budynek zwany Peitschenknall - najdłuższy w osiedlu. Dalej w lewo, biegnąca wewnątrz podłużnego kwartału w wykopie, linia metra. W głębi widoczny kwartał kryjący we wnętrzu stację metra oraz towarzyszący jej osiedlowy zespół usługowy. Po prawej, północnej, stronie Argentinische Alle domy w zabudowie grzebieniowej. Widoczna koncentracja zabudowy o większej skali w rejonie stacji oraz wzdłuż Argentinische Alle. W lewym dolnym rogu fotografii fragment doliny wyschniętego strumienia (Fischtal) oraz położonego wzdłuż niej osiedla Am Fischtal. Źródło: Miller-Lane [3].

Fig. 11. Okel-Toms-Hütte settlement – aerial view from the east. The curvilinear Argentinische Alle is clear visible. Left from it in the front the more than half kilometer long longest building in the settlement cold Peitschenknall. Further to the left, the subway line located in the cutting inside the long block. In the background the block with the subway station and the local shopping center. One can trace the concentration of the bigger scale buildings around the subway station and along the Argentinische Alle. In the down-left corner part of the photo: the valley of the dried up stream (Fischtal) and the settlement Am Fischtal located along it. Source: Miller-Lane [3].

Najdłuższy budynek w osiedlu, tworzący wschodni odcinek południowej pierzei Argentinische Alle został wybudowany w latach 1930-1931. Składa się on z 31 sekcji. Ze względu na ponad półkilometrową długość i kształt rzutu oparty na linii biegnącej po łagodnym łuku budynek zyskał przydomek Peitschenknall co oznacza trzask bicia. Od strony ulicy budynek posiada niemal gładką fasadę. Jedyne fragmenty przy granicach sekcji zostały lekko wycofane. Załamania wysuniętych fragmentów ścian w ich rejonie zostały zaokrąglone. Zaokrąglenia pojawiły się także w miejscach zetknięcia gładkich okien klatek schodowych z licem fasady. Charakterystycznym elementem fasady od strony dziedzińca są zgrupowanie po dwie loggie. Ich zewnętrzne krawędzie wraz z pełnymi balustradami z cegły klinkierowej zostały wysunięte przez lico znajdujących się pomiędzy parami loggii odcinków fasady. Dało to w efekcie trójpłaszczyznową fasadę. Budynek w rozwiązaniach formalnych jest bardzo podobny do wzniesionego na planie podkowy budynku w berlińskim osiedlu Hufeisen. Bywa on określany jako rozprostowana wersja tamtego obiektu (Wörner i inni [2]).

Rys. 12. Widok na południową pierzeję Argentinische Alle uformowaną przez najdłuższy budynek w osiedlu - zwany Peitschenknall. Można dostrzec różnice kolorystyczne między bladżółtym kolorem stanowiących większość elewacji zaokrąglonych ryzalitów i różnymi kolorami oddzielających je odcinków prostych (tu bordowym i błękitnym). Zdjęcie: Hubert Trammer – 21 X 2006.

Fig. 12. View on the south frontage of the Argentinische Alle formed by the longest building in the settlement – so cold Peitschenknall. One can trace the differences of the colors between the light yellow of the rounded projections which form the biggest parts of the elevation and the straight sections in different colours (here maroon and azure). Photo: Hubert Trammer – Oct 21, 2006.

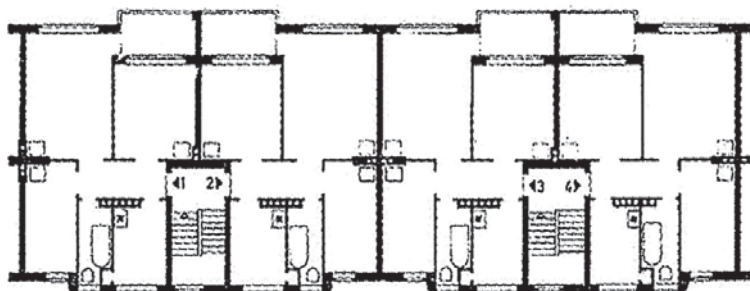
Rys. 13. Zabudowa grzebieniowa po północnej stronie Argentinische Alle. Zdjęcie: Hubert Trammer – 21 X 2006.

Fig. 13. The free standing buildings located perpendicular to the Argentinische Alle at its north side. Photo: Hubert Trammer – Oct 21, 2006.

Rys. 14. Peitschenknall – najdłuższy budynek w osiedlu Onkel-Toms-Hütte – fragment elewacji od strony Argentinische Alle. Widoczne zaokrąglenia krawędzi ryzalitów i okien klatki schodowej. Źródło: Wörner i inni [2].

Fig. 14. Peitschenknall – the longest building of the Onkel-Toms-Hütte settlement – part of the elevation at the side of Argentinische Alle. One can trace the rounded edges of the projections and the windows of the staircase. Source: Wörner et al. [2].

Rys. 15. Fragment rzutu budynku Peitschenknall przedstawiający dwie sekcje. Źródło: Wörner i inni [2].

Fig. 15. Part of the floor plans of the Peitschenknall building. There are two units shown. Source: Wörner et al. [2].

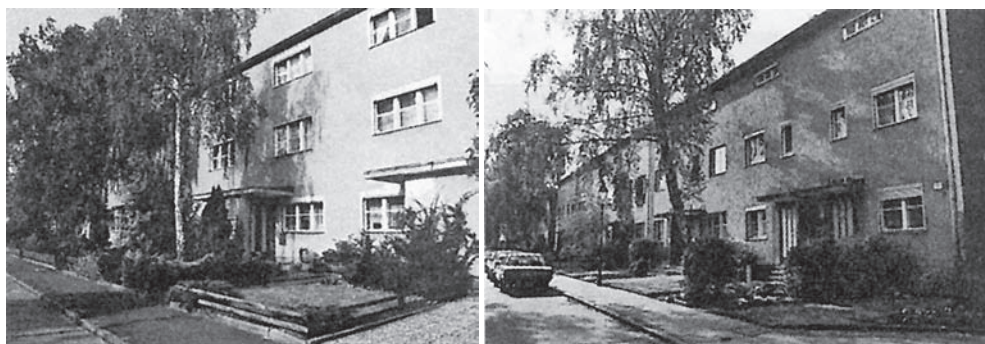

Rys. 16, 17, 18. Typowe rzuty mieszkań opracowane pod kierunkiem Bruno Tauta w pracowni architektonicznej towarzystwa budowlanego GEFAG. Rzuty te stosowano w domach wielorodzinnych wznoszonych między innymi w osiedlu Onkel-Toms-Hütte. Źródło: Zöllner-Stock [1].

Fig. 16, 17, 18. Typical floor plans developed under leadership of Bruno Taut in GEHAG building society. These floor plans has been used in the multi family housing built between others in the Onkel-Toms-Hütte settlement. Source: Zöllner-Stock [1].

W osiedlu wybudowano 809 domów jednorodzinnych. Na liczbę tę składają się 562 domy trzy i pół pokojowe o powierzchni 85 m² każdy, oraz 247 domów cztery i pół pokojowych o powierzchni 104 m² każdy. Dodatkowe powierzchnie znalazły się na poddaszach. Zdecydowana większość domów w osiedlu została wybudowana w zabudowie szeregowej. Zaprojektowane zostały przez trzy zespoły architektów. Kierowali nimi Bruno Taut, Otto Rudolf Salvisberg i Hugo Häring (Wörner i inni [2]). Choć wszyscy trzej architekci projektowali w oparciu o te same rzuty autorstwa Bruno Tauta, architektura budynków różni się formą (Zöllner-Stock [1]). Elemen-

tami charakterystycznymi dla formy domów autorstwa Otto Rudolfa Salvisberga są oddzielające od siebie poszczególne segmenty ceglane pasy, oraz okna w kształcie ustawionego pionowo, podzielonego na dwie szyby prostokąta zestawiane często po kilka w ramach jednego otworu. W zespołach domów projektu Hugo Häringa wejścia do poszczególnych segmentów zgrupowano po dwa pod wspólnymi daszkami. Domy te mają stosunkowo małe jedno i dwu skrzydłowe okna. Na fasadach domów Brunona Tauta zastosowano szerokie pasy klinkieru w rejonie drzwi i okien (Wörner i inni [2]).

Rys. 19, 20. Domy szeregowe w osiedlu Onkel-Toms-Hütte zaprojektowane w oparciu o te same układy rzutów stworzone przez Bruno Tauta i fasadach ukształtowanych w różny sposób. Rys. 19. Zabudowa o formie architektonicznej ukształtowanej przez Otto Rudolfa Salvisberga. Rys. 20. Zabudowa o formie ukształtowanej przez Hugo Häringa z charakterystycznym zgrupowaniem wejść do segmentów w pary. Źródło: Wörner i inni [2].

Fig. 19, 20. The semi-detached houses in the Onkel-Toms-Hütte settlement designed on the base of the same floor plans layouts created by Bruno Taut and the different façades. Fig. 19. The development which architectural form has been shaped by Otto Rudolf Salvisberg. Fig. 20. The development which architectural form has been shaped by Hugo Häring. The characteristic element is grouping the entrances into pairs. Source: Wörner et al. [2].

Rys. 21, 22. Przestrzeń bocznych uliczek w jednorodzinnej zabudowie szeregowej osiedla Onkel-Toms-Hütte. Zdjęcie: Hubert Trammer – 21 X 2006.

Fig. 21, 22. The space of the side lanes serving the semi-detached single family development in the Onkel-Toms-Hütte settlement. Photo: Hubert Trammer – Oct 21, 2006.

Ważnym aspektem kształtowania osiedla była kolorystyka. Wynikało to z głoszonej przez Bruno Tauta teorii w świetle której kolor należało traktować jako materiał budowlany. Zgodnie z nią stosowanie intensywnych barw miało zwiększać

optycznie odstępę między budynkami. Ponadto różnicowanie kolorystyki wnętrz zależnie od kierunku i intensywności dopływu do nich naturalnego światła miało zgodnie z założeniami Tauta odpowiednio wpływać na panujące w środku warunki (Zöller-Stock [1]). Zewnętrzna kolorystyka budynków została zrekonstruowana i odtworzona w latach 1976-1987 dzięki badaniom, które przeprowadziła architekt Helga Pitz (Wörner i inni [2]).

Co do kolorów jakie zastosowano w poszczególnych wnętrzach ustalenia napotkały na problemy. Wiedza posiadana według stanu badań na rok 1993, skłoniła Bettinę Zöller-Stock do stwierdzenia, iż decyzje dotyczące kolorystyki zastosowanej w poszczególnych wnętrzach nie były podporządkowane żadnej z wyżej wymienionych zasad. Bettina Zöller-Stock podkreśla jednak w innym miejscu, iż kolorystyka wnętrz prawie 10.000 mieszkań została dyktatorsko narzucona przez Tauta². Autorka tym stwierdzeniem zaprzecza podanym przez siebie stronę wcześniej informacjom o tym, iż GEHAG oferował możliwość otrzymania za dopłatą indywidualnej kolorystyki mieszkania³, w tym możliwość różnych kolorów na każdej ze ścian jednego pomieszczenia. Co jest wymieniane przez nią jako jedna z przyczyn trudności ze zrekonstruowaniem kolorystyki wnętrz mieszkań w osiedlu. Bettina Zöller-Stock pisze też iż stosowano bardzo różne rozwiązania kolorystyczne. Dodatkowo wielu mieszkańców krótko po zasiedleniu mieszkań dokonywało zmiany kolorystyki wnętrz lub pokrywało je tapetami. Ponadto generalną zasadą standardowych rozwiązań stosowanych we wnętrzach mieszkań na terenie osiedla była odmienna kolorystyka dla każdego pomieszczenia. Rozwiązanie to przyjęto zarówno w przeznaczonych na wynajem mieszkaniach, jak i w sprzedawanych indywidualnym właścicielom szeregowych domach jednorodzinnych. Zasadą były białe sufity, oraz ściany poszczególnych pomieszczeń w odmiennych od siebie stonowanych kolorach. W praktyce różni malarze stosowali różne odcienie farb od pastelowych przez intensywne po jaskrawe. W różnym miejscu wprowadzano też rozgraniczenie pomiędzy białym sufitem i pokrytą kolorową farbą ścianą⁴. Najczęściej duży pokój miał ściany czerwone, mniejsze zielone i niebieskie, zaś pomieszczenia gospodarcze i komunikacyjne żółte. W przypadku większej liczby pomieszczeń w mieszkaniu podstawową paletę uzupełniały kolory brunatnożółty i szaroniebieski. Mieszkania malowane były w ten sposób niezależnie od stron świata na które wychodziły okna pomieszczeń, czy koloru zewnętrznej strony ścian danej części budynku (Zöller-Stock [1]).

2 Zöller-Stock [1]: str. 97, prawa kolumna, 29 wiersz od góry.

3 Zöller-Stock [1]: str. 96, prawa kolumna, wiersz 9 do 4 od dołu.

4 W niektórych mieszkaniach linia podziału przebiegała na linii zetknięcia sufitu ze ścianą. W innych 10 centymetrów poniżej. Czasem na poziomie górnej krawędzi drzwi (Zöller-Stock [1]).

Rys. 23, 24, 25, 26, 27. Fragmenty przestrzeni osiedla różnie ukształtowane za pomocą relacji lasu z zabudową (leśne drzewa obecne są w przestrzeni szerokich ulic, oraz pomiędzy domami) , której architekturze wyraz nadaje różne ukształtowanie elewacji (jedno i wielopłaszczyznowe, z użyciem jedynie tynku bądź z wstawkami z innych materiałów, zastosowanie bądź nie zaokrąglenia), a także różnorodna kolorystyka. Zdjęcie: Hubert Trammer – 21 X 2006.

Fig. 23, 24, 25, 26, 27. Parts of the space of the settlement shaped differently with the help of the relation between the forest and the development (the forest trees are present in the space of the wide streets and between the houses. The character of the architecture is created by the different shaping of the elevations (single and multi surface, with use of the plaster alone or with the insertions of the other materials, with or without rounding) and the different coloring. Photo: Hubert Trammer – Oct 21, 2006.

Nowością zastosowaną w osiedlu było urządzenie według projektu Brunona Tauta kuchni z pełnym wyposażeniem w 80 mieszkaniach z 1915 ukończonych w 1926 roku jako pierwszy etap budowy osiedla. Kuchnie te miały układ podporządkowany racjonalizacji i usprawnieniu prac kuchennych. Nieco wcześniej w czasopiśmie *Neue Wohnung* (Nowe mieszkanie) Bruno Taut opublikował artykuł na temat możliwości usprawnienia prac domowych. W tym samym czasie co pierwszy etap osiedla Onkel-Toms-Hütte powstał własny dom Brunona Tauta, w którego kuchni również zastosował on wynikające z tych samych założeń rozwiązanie. Kuchnie w osiedlu Onkel-Toms-Hütte posiadające standardowe wyposażenie miały zintegrowaną kuchenkę gazowo-węglową, zlew z drewnianym ociekaczem i szafkę podokienną. We wspomnianych osiemdziesięciu mieszkaniach owo wyposażenie zostało uzupełnione o okaflowanie wokół kuchni, rozkładane ze ściany stolik z półokrągłym zakończeniem i dwa siedziska, dodatkową niższą szafkę z blatem pod małym okienkiem wychodzącym na balkon, które umożliwiała podawanie tam posiłków, oraz szafkę kuchenką podzieloną na w różny sposób wyposażone części. Szafka posiadała przesuwne drzwiczki, szuflady, a także sześć porcelanowych pojemników – szufladek przeznaczonych do przechowywania produktów sypkich. Każdy z nich podpisany był nazwą produktu. Wszystkie elementy drewniane zostały gładko oheblowane i pomalowane na biało. Blaty zarówno stołów, jak i szafek, a także siedziska pokryto błękitnym linoleum ograniczonym listewkami utrzymanymi w kolorze ciemnego drewna. Ściany malowane były na jasne kolory, najprawdopodobniej na żółto. Wynikało to z opinii Bruno Tauta, iż kolorystyka kuchni ma znaczący wpływ na nastrój pani domu, a co za tym idzie na efektywność jej pracy. W kuchni o kształcie zbliżonym do kwadratu zapewniono miejsce do siedzenia dla trzech osób. Kuchnia projektu Bruno Tauta stanowiła rozwiązanie pośrednie pomiędzy kuchnią pełniącą rolę pokoju dziennego (*Wohnküche*) a kuchnią służącą wyłącznie do przygotowywania posiłków, której najbardziej znanym przykładem jest posiadająca ograniczoną, w celu redukcji koniecznych ruchów i usprawnienia pracy, do minimum powierzchnię tak zwana kuchnia frankfurcka (*Frankfurter Küche*) zaprojektowana przez Margarete Schütte-Lihotzky⁵. Kuchnia projektu Tauta umożliwiała nie tylko przebywanie w niej kilku osób, ale także utrzymywanie kontaktu z przebywającymi na balkonie. Co ciekawe powierzchnia kuchni Tauta jest tylko o pół metra kwadratowego większa od kuchni frankfurckiej (6,5 m² wobec 5,97 m²). Dzięki rzutowi zbliżonemu do kwadratu osiągnięto wraźnie dużo większej przestronności (Zölller-Stock [1]).

⁵ Kuchnię autorstwa Schütte-Lihotzky wielokrotnie krytykowano za to, iż osoba przygotowująca posiłki – czyli pani domu jest w niej odizolowana od reszty rodziny (Zölller-Stock [3]).

Rys. 28. Jedna z 80 kuchni oddanych w 1926 roku w osiedlu Onkel-Toms-Hütte do użytku z pełnym wyposażeniem o układzie zaprojektowanym przez Bruno Tauta. Od lewej widoczne: szafka kuchenna o różnie wyposażonych częściach – powyżej blatu widoczne porcelanowe szufladki na produkty sypkie; rozkładany stolik o półokrągłym zakończeniu; małe okienko do podawania potraw na balkon oraz znajdująca się pod nim szafka; duże okno z szafką poniżej; kuchnia gazowo-węglowa z okaflowaną ścianą powyżej; zlew, fragment drewnianego ociekacza. Źródło: Zöller-Stock [1].

Fig. 28. One of the 80 kitchens with the full equipment given to service in 1926 in the Onkel-Toms-Hütte settlement. From the left hand side: kitchen cabinet with the differently equipped parts – over the countertop the ceramic drawers for the powdery articles; rounded leaf; small window for dishing out to the balcony with small cabinet underneath; big window with the cabinet underneath; gas-coal oven with the wall tiling over it; sink, part of the wooden draining board. Source: Zöller-Stock [1].

W domach jednorodzinnych osiedla Onkel-Toms-Hütte zastosowano zaprojektowane przez Bruno Tauta typowe schody, które znalazły się także w domach osiedla Hufeisen. Stanowiły one kręgosłup układu domu. Były to, zajmujące małą powierzchnię, strome drewniane schody o niewielkich spocznikach. Trepy schodów malowane były na biało zaś ich spoczniki i poręcz na czarno. Niewielkie wymiary schodów znacząco utrudniają wnoszenie i wynoszenie mebli. Z tego powodu w wybudowanej w 1930 roku północnej części osiedla w każdym z domów na każdej z górnych kondygnacji zastosowano okno o łatwo wyjmowanych skrzydłach. Bettina Zöller-Stock przypuszcza, iż niewielkie rozmiary schodów a także drzwi wejściowych zostały zastosowane przez Bruno Tauta jako jeden ze sposobów na skłonienie ludzi do, propagowanego przez niego, odejścia od używania dużych i masywnych mebli. Jednak wielu mieszkańców osiedla nie chciało rozstawać się ze swoimi meblami (Zöller-Stock [1]). Ponadto wysokie, mimo subsydiowania budownictwa, jak na budżet wprowadzających się tu niezamożnych rodzin, koszty wynajmu mieszkań sprawiały, iż wymiana wszystkich mebli na nowe była wydatkiem na który mogła sobie pozwolić mało która z wprowadzających się do osiedla rodzin (Kähler [4]). Zostało to wykorzystane przez osoby, które świadczyły usługi polegające na częściowym demontażu zbyt dużych mebli i ponownym ich składaniu

po wniesieniu do mieszkania. Ludzie decydowali się na to rozwiązanie pomimo, iż cierpiała na tym uroda mebli⁶. Firma Baugesellschaft AHAG Adolf Sommerfeld, która zajmowała się sprzedażą domów jednorodzinnych położonych na północ od Hochsitzweg⁷ oferowała za dopłatą możliwość matowego lub błyszczącego poniklowania okuć okiennych i drzwiowych lub też zastosowania okuć wykonanych z brązu. Ceny pobierane za to udogodnienie każą przypuszczać, iż domy nabywali przedstawiciele warstw społecznych zamożniejszych, niż te z myślą o których powstało osiedle (Zöller-Stock [1]).

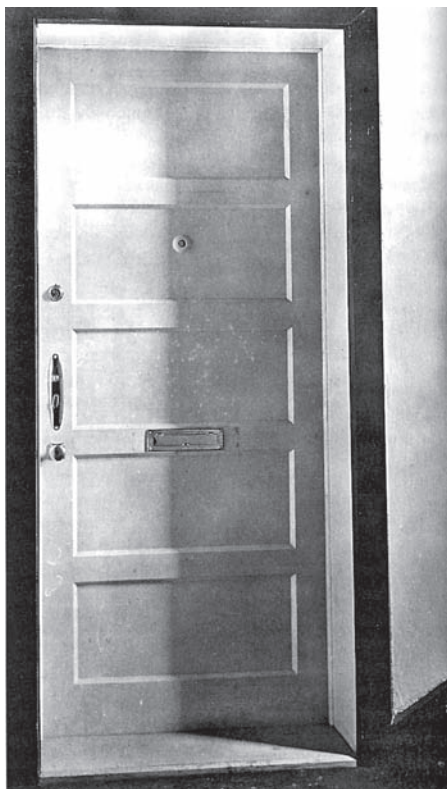

Rys. 29, 30. Wnętrza mieszkań pokazowych w osiedlu Onkel-Toms-Hütte Źródło: Zöller-Stock [1]. Wzornictwo mebli, choć znacznie uproszczone w stosunku do powszechnie wówczas stosowanego dziś wydaje się być bliższe tradycyjnym formom niż powszechnie znane meble z tego samego czasu autorstwa najbardziej znanych przedstawicieli ruchu nowoczesnego.

Fig. 29, 30. The interiors of the model apartments in the Onkel-Toms-Hütte settlement. Source: Zöller-Stock [1]. The furniture design is much simplified according to normally used at those days, but today it looks more similar to the traditional forms than to the more known furniture of that time designed by the most well known figures of the modern movement.

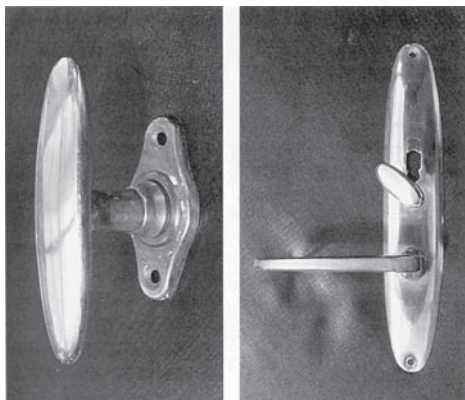
⁶ źródło: Zöller-Stock [1], za: Glaser [5].

⁷ nazwa ulicy.

Rys. 31. Typowe drzwi wejściowe do mieszkań stosowane w osiedlu Onkel-Toms-Hütte Źródło: Zöller-Stock [1]. Ich forma jest prosta, ale nie mniej niż z modernizmem kojarzy się z działającymi równoległe nurtami racjonalistycznymi odwołującymi się do tradycji.

Fig. 31. Typical entrance door to the apartments used in the Onkel-Toms-Hütte settlement. Source: Zöller-Stock [1]. The form of the door is simple, but they can be connected not only with modernism but also with parallel rational currents with traditional references.

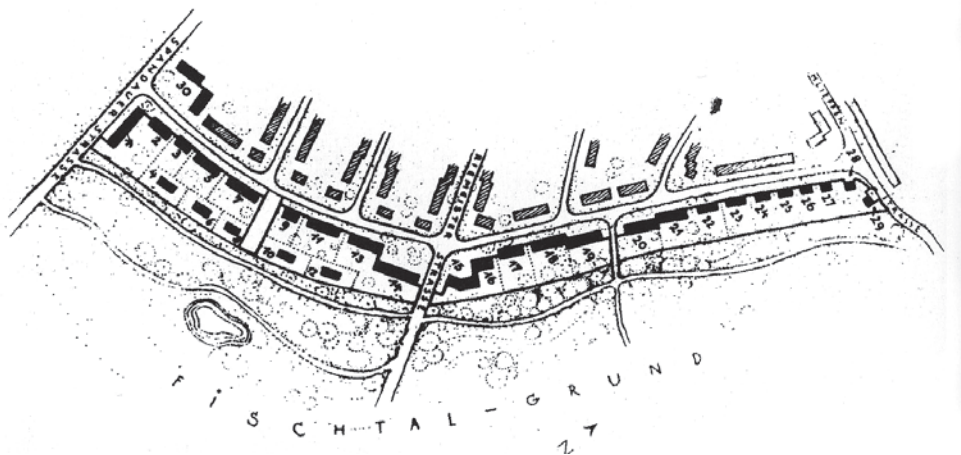

Rys. 32, 33. Typowe klamki z osiedla Onkel-Toms-Hütte. Z lewej klamka okienna. Z prawej klamka drzwiowa. Źródło: Zöller-Stock [1].

Fig. 32, 33. Typical handles from the Onkel-Toms-Hütte settlement. On the left hand side the window handle. On the right hand side the door handle. Source: Zöller-Stock [1].

2. Osiedle Am Fischtal - reakcja na osiedle Onkel-Toms-Hütte

Nazwa Am Fischtal oznacza Przy Rybiej Dolinie i pochodzi od dolinki wzdłuż której rozciąga się osiedle. Domy stoją pomiędzy dolinką a ulicą o tej samej co osiedle nazwie. Osiedle tworzy łagodnie wijący się pas o długości niespełna kilometra i szerokości kilkudziesięciu metrów. Zabudowa osiedla na dwóch trzecich jego długości tworzy jeden rząd. Dzięki temu każdy dom ma frontową fasadę wraz z wejściem bezpośrednio przy ulicy, a jednocześnie jego ogród przylega do dolinki⁸, która jest ogólnodostępnym parkiem. Linia zabudowy jest mniej więcej wyrównana. Podąża ona za krzywizną ulicy, ale fasady poszczególnych budynków są oparte na linii prostej. Skrzyżowania z przecinającymi dolinkę ulicami są flankowane budynkami wycofanymi w stosunku do linii zabudowy. Przy skrzyżowaniu z największą z ulic – Riemeisterstraße – wycofanie jest większe, dzięki czemu powstaje przestrzeń będąca rodzajem placu nanizanego na skrzyżowanie. W rejonie zachodniego krańca osiedla, od strony dolinki, na zapleczu biegnącego wzdłuż ulicy pasa zabudowy wzniesiono pięć domów tworzących rozciągający się na długości około trzystu metrów drugi rząd zabudowy.

Rys. 34. Plan osiedla Am Fischtal. Na dole widoczna znajdująca się po południowej stronie osiedla dolina Fischtal. Mniej więcej po środku widoczne flankowane cofniętymi budynkami skrzyżowanie z Riemeisterstraße. W górnej części planu zabudowa sąsiedniego osiedla Onkel-Toms-Hütte. Źródło: Wörner i inni [2].

Fig. 34. The map of the Am Fischtal settlement. On the bottom one can trace the Fischtal valley which closes the settlement form the south side. Approximately in the middle one can trace the crossroad with the Riemeisterstraße which is flanked by the recessed buildings. In the upper part of the plan the development of the neighbouring Onkel-Toms-Hütte settlement. Source: Wörner et al. [2].

⁸ Wyjątek stanowi sześć domów, na zapleczu których znajdują się budynki tworzące drugi rząd zabudowy.

Rys. 35, 36, 37, 38, 39. Przestrzeń ulicy Am Fischthal w osiedlu o tej samej nazwie. Na rys. 35 i 36 widoczna przestrzeń przy skrzyżowaniu z Riemeisterstraße ukształtowana poprzez cofnięcie budynków stojących przy skrzyżowaniu. Na rys. 37 i 38 z prawej strony kadrów widoczny drugi budynek na wschód od skrzyżowania z przecznicą ustawiony w pozycji pośredniej pomiędzy linią zabudowy ulicy a linią budynków stojących bezpośrednio przy Riemeisterstraße. Zdjęcie: Hubert Trammer – 21 X 2006.

Fig. 35, 36, 37, 38, 39. The space of the Am Fischthal lane at the Am Fischthal settlement. At fig. 35 and 36 the space by the crossroad with Riemeisterstraße shaped by recessing the buildings located directly at the crossroad. At fig. 37 and 38 at the right side of the pictures one can trace the second building eastbound the crossroad located in the halfway position between the line of the street frontage and the line of the buildings located directly at the Riemeisterstraße. Photo: Hubert Trammer – Oct 21, 2006.

Rys. 40, 41, 42, 43. Teren zielony w dolince Fischthal od której pochodzi nazwa osiedla. Na rys. 40, 41 i 42 pośród gęstej zieleni widoczne domy w osiedlu. Na rys. 40 i 41 miejsce przecięcia terenu zielonego przez Riemeisterstraße. Zdjęcie: Hubert Trammer – 21 X 2006.

Fig. 40, 41, 42, 43. Green ground at the Fischthal valley which gave the name to the settlement. At fig. 40, 41 and 42 between the dense greenery one can trace the houses of the settlement. At fig. 40 and 41 the place of crossing of the green ground by the Riemeisterstraße. Photo: Hubert Trammer – Oct 21, 2006.

Osiedle Am Fischthal zostało wybudowane w latach 1928-1929 przez Towarzystwo Budowlane GAGFAH⁹. Władze tego towarzystwa w odróżnieniu od władz GEFAGU preferowały architekturę o formach tradycyjnych.

Wybudowanie osiedla Am Fischthal w bezpośrednim sąsiedztwie, dokładnie na skraju, osiedla Onkel-Toms-Hütte posiadającego nowoczesne formy budynków, a przede wszystkim będące symbolem nowoczesności płaskie dachy było celowe. GAGFAH zaprosił siedemnastu wybranych architektów, którym postawił zadanie „rozwinąć w przykładowy sposób sprawdzonych zasad architektury”¹⁰. Osiedle miało na cel w celu „pokazanie docelowej formy mieszkania dla średniozamożnych warstw społecznych”¹¹. Wspólnymi elementami architektury budynków są drewniane pergole i okiennice, okna dzielone na małe szybki, symetryczna kompozycja fasad, oraz spadziste dachy o kącie nachylenia 45°. Wybudowanie domów z takimi

⁹ Gemeinnützigen Aktien Gesellschaft für Angestellten-Heimstätten (Spółka Akcyjna Powszechnej Użyteczności na Rzecz Zespołów Domów Pracowniczych).

¹⁰ w oryginale: „bewährten Prinzipien der Architektur beispielhaft fortentwickeln”; cytat za: Wörner i inni [2].

¹¹ w oryginale: „endgültige Form der Mittelstands wohnung”; cytat za: Wörner i inni [2].

dachami w sąsiedztwie znajdującego się po drugiej stronie ulicy osiedla Onkel-Toms-Hütte złożonego z domów o płaskich dachach sprawiło, iż mówiło się o zehlendorfskiej wojnie na dachy¹², która uważana jest za punkt kulminacyjny dyskusji pomiędzy propagatorami dachów płaskich, a zwolennikami dachów spadzistych, którymi byli wówczas bardziej konserwatywni architekci. Całe osiedle powstało pod kierunkiem Heinricha Tessenowa (Wörner i inni [2]) będącego autorem wielu założeń dotyczących architektury o formach wynikających z potrzeb użytkowych¹³, nauczycielem wielu z awangardowych architektów¹⁴, a także twórcą wielu istotnych realizacji na czele z miastem-ogrodem Hellerau pod Dreznem (Kähler [4]). Heinrich Tessenow był także autorem czterech z 29 wybudowanych w osiedlu domów. Pozostałymi twórcami osiedla byli architekci Hans Poelzig (dwa domy), Alexander Klein (trzy domy), Hans Gerlach (dwa domy), Paul Mebes i Paul Emmerich (działający wspólnie – trzy domy), Georg Steinmetz (dwa domy), Emil Rüster (dwa domy), Paul Schnitthener (dwa domy), Wilhelm Jost (dwa domy), oraz architekci Ernst Grabbe, Gustav Wolf, Fritz Keller, Fritz Schopohl, Karl Weißhaupt, i Arnold Knoblauch, którzy wzniesli na osiedlu po jednym domu. Ponadto Erich Richter zaprojektował dla osiedla dom, który nie został zrealizowany. Osiedle zostało w 1928 roku zaprezentowane jako wystawa Bauen und Wohnen (Budowanie i mieszkanie). Zwiedzającym wystawę zostały udostępnione domy wraz z kompletnym wyposażeniem.

12 w oryginale: „Zehlendorfer Dächerkrieg”; cytat za: Wörner i inni [2]. Zehlendorf to nazwa dzielnicy w której znajdują się oba osiedla.

13 Założenia te zostały przedstawione w jego wydanym w 1910 roku dziele *Handwerk und Kleinstadt* (Rzemiosło i małe miasto) (Frampton [6]).

14 Le Corbusier przebywając w 1910 kilka miesięcy w Niemczech część z tego czasu spędził pracując u boku Tessenowa na budowie miasta ogrodu Hellerau pod Dreznem (Banham [7]). Tessenow obok Behrensa miał duży wpływ na wczesne dzieła Le Corbusiera wzniesione w La Chaux-de-Fonds – willę Jeanneret Père z roku 1912 i kino Scala z 1916 (Frampton [6]). W pracowni Tessenowa pracował też Konrad Wachsmann – inżynier będący czołowym konstruktorem i propagatorem kratownic przestrzennych (Trzeciak [8]).

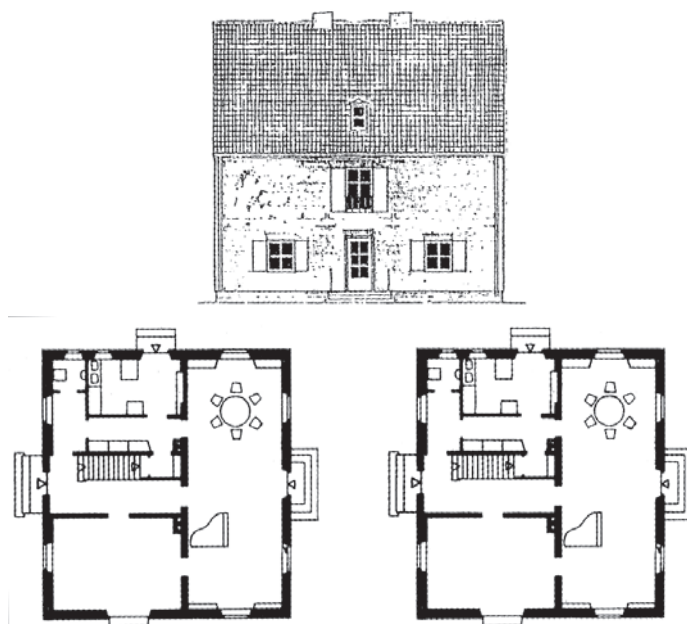
Rys. 44, 45, 46. Przykłady architektury budynków w osiedlu Am Fischtal. Wszelki stosowany detal wynika ze względów użytkowych lub ze struktury budynku. Zwracają uwagę dużo bardziej niż w osiedlu Onkels-Tom-Hütte zwarte bryły budynków. Na rys. 44 i 45 widoczne wykończenie budynków malowaną na biało cegłą. Zdjęcie: Hubert Trammer – 21 X 2006.

Fig. 44, 45, 46. The examples of the architecture of the buildings in the Am Fischtal settlement. All of the used details follow the utilitarian questions or the structure of the building. The typical thing are more compact bodies of the buildings than at the Onkels-Tom-Hütte settlement. At fig. 44 and 45 one can trace the facade of the white painted bricks. Photo: Hubert Trammer – Oct 21, 2006.

Rys. 47. Droga wewnętrzna łącząca ulicę Am Fischthal z dwoma z domów tworzących drugi rząd zabudowy w zachodniej części osiedla. Zdjęcie: Hubert Trammer – 21 X 2006.

Fig. 47. Internal lane connecting the Am Fischthal lane with two of the houses which set up the second line of the development in the west part of the settlement. Photo: Hubert Trammer – Oct 21, 2006.

Rys. 48, 49, 50. Jeden z dwóch wybudowanych w osiedlu Am Fischthal domów autorstwa Paula Schmithennera. Rys. 48: elewacja frontowa, rys. 49: rzut parteru, rys. 50: elewacja ogrodowa. Źródło: Wörner i inni [2].

Fig. 48, 49, 50. One of the two buildings designed by Paul Schmittener at the Am Fischthal settlement. Fig. 48: front elevation, fig. 49: ground floor plan, fig. 50: garden elevation. Source: Wörner et al. [2].

Na czas wystawy urządzono także pawilon wystawowy. Jego autorami byli Walter Gropius i László Moholy-Nagy (Wörner i inni [2]).

Zaangażowanie architektów reprezentujących ówczesną awangardę do wzniesienia pawilonu dla potrzeb wystawy będącej głosem przeciwko założeniom owej awangardy wyraźnie pokazuje, że mający wówczas wśród architektów spór miał dużo bardziej skomplikowane uwarunkowania niż to się może z dzisiejszej perspektywy wydawać. Z kolei przyjęcie przez Gropiusa i Moholy-Nagy'ego tego zlecenia pokazuje, iż nie byli oni fanatykami nowej architektury.

W mojej opinii poszerza to istotną wartość osiedla Am Fischtal dla nauczania historii architektury, dodatkowo względem tego, iż samo powstanie osiedla Am Fischtal jest przejawem tego, iż rozwój myśli architektonicznej w latach dwudziestych przebiegał w sposób dużo bardziej złożony niż może się to wydawać na podstawie lektury wielu spośród książek kształtujących powszechną wiedzę architektów na temat historii architektury.

Osiedle posiada, w domach jedno i wielorodzinnych, łącznie 120 mieszkań. Pomimo pierwotnych założeń, iż większość powinny stanowić mieszkania dwupokojowe, ostatecznie w przeważającej części zrealizowano mieszkania cztero i sześciopokojowe. Największe z nich mają powierzchnię 176m². Część z mieszkań posiada izbę dla gosposi (Wörner i inni [2]). Co ciekawe rozplanowanie rzutów mieszkań w osiedlu Am Fischtal jest bardzo zbliżone do tego w osiedlu Onkel-Toms-Hütte (Kähler [4]).

Literatura

- [1] Zöllner-Stock B., *Bruno Taut. Die Innenraumwürfe des Berliner Architekten*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1993.
- [2] Wörner M., Mollenschott D., Hüter K.-H., Sigel P., *Architekturführer Berlin*, Dietrich Reimer Verlag, Berlin, 2001.
- [3] Miller-Lane B., *Architektur und Politik in Deutschland 1918-1945*, Friedr. Vieweg & Sohn, Braunschweig – Wiesbaden, 1986.
- [4] Kähler G., *Ein Jahrhundert Bauten in Deutschland*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 2000.
- [5] Glaser K., *Am Anfang war...*, w *Fest am Fischtal. Festaussgabe vom 7.9.1930*, 1930.
- [6] Frampton K., *Modern Architecture. A Critical History*, Thames and Hudson, London, 1992.
- [7] Banham R., *Rewolucja w architekturze*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa, 1979.
- [8] Trzeciak P., *Przygody architektury XX wieku*, Nasza Księgarnia, Warszawa, 1974.

Onkel-Toms-Hütte i Am Fischtal settlements in Berlin, as a reflection of the relation between avant-garde nad continuation trends in German architecture of the twenties of the XXth century in the field of housing

Hubert Trammer

*Lublin University of Technology, Faculty of Civil Engineering and Architecture,
Chair of Architecture Urban Design and Spatial Planning,
e-mail: huberttrammer@wp.pl, h.trammer@pollub.pl*

Abstract: Onkel-Toms-Hütte i Am Fischtal settlements had been built side by side in Berlin in the twenties of the twentieth century. Together they create the example of the coexistence of the avant-garde and continuation tendencies in architecture. The shape of the settlements and their architecture show both the differences in the opinions of their authors, mainly concerning using flat or steeped roofs, as well as influences coming in both directions. Both settlements create interesting reference in many fields. Especially interesting is the way of incorporation of green into the space of settlements and the relation between public and private space. The Onkel-Toms-Hütte is an interesting example of placing shopping in the settlement.

Keywords: housing, settlements, dwellings, greenery in the settlement, shopping in the settlement, tendencies in architecture.

